

12. *Копиленко О. Л.* Становлення і розвиток Верховного Суду України / О. Л. Копиленко, В. Д. Гончаренко, О. В. Зайчук // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1. – С. 2-11.
13. *Павленко В. Л.* Діяльність КП(б)У по відновленню та удосконаленню роботи органів суду в районах, звільнених від гітлерівських окупантів (1943–1945 рр.) / В. Л. Павленко // Вісник Київського університету. Актуальні питання історії КПРС. – 1986. – Вип. 19. – С. 81-84.
14. *Потильчак Б. О.* Верховний Суд Української РСР у 1943 році: поновлення діяльності та організаційна практика / Б. О. Потильчак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науково-практичний збірник [Серія: Право та державне управління]. – 2012. – № 3 (7). – С. 39-43.
15. *Потильчак Б. О.* Кадрове забезпечення діяльності Верховного Суду Української РСР у 1943–1945 рр. / Б. О. Потильчак // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, Научный журнал. Серия “Юридические науки”. – Симферополь: ТНУ им. В. И. Вернадского, 2013. – Т. 26 (65) – № 2-1 (Ч. 1). – С. 106-115.
16. *Суслло Д. С.* Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.): монографія / Д. С. Суслло. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 236 с.

Потильчак Б. А. Верховный Суд УССР в 1944–1945 гг.: организационная деятельность и структурное развитие.

В январе 2014-го года исполнилось 70 лет со времени возвращения Верховного Суда Украинской ССР в освобожденный Советской армией Киев.

Предлагая собственную версию исторической реконструкции особенностей организационного администрирования и развития структуры Верховного Суда в системе судостроительства УССР в 1944–1945 гг. автор статьи возвращает читателя в непростые и противоречивые последние военные годы, когда высший судебный орган Советской Украины возобновил свою коллегиальную работу, кассационное и надзорное производство.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Украинская ССР, Верховный Суд, организация, коллегиальная деятельность.

Potylchak B. O. The Supreme Court of the Ukrainian SSR in 1944–1945: Organizational activities and structural development.

In January 2014, 70 years have passed since the return of the Supreme Court of the Ukrainian SSR to Kyiv liberated by the Soviet army. By offering his own version of historical reconstruction and administration features of organizational development structures of the Supreme Court in the judicial system of the USSR in 1944–1945 the author turns a reader to the complicated and controversial recent war years, when the highest judicial organ of the Soviet Ukraine resumed its collegiate work, appeals and supervisory proceedings.

Keywords: World War II, Ukrainian SSR, the Supreme Court, organization, collegiate activities.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.028

Вишковська В. І.
Національна академія внутрішніх справ

ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано основні форми здійснення правозахисної діяльності в Україні, а також розглянуто їх зміст та особливості. Запропонована авторська класифікація форм здійснення правозахисної діяльності в українській державі.

Ключові слова: права і свободи людини та громадянина; захист прав людини; форми здійснення правозахисної діяльності.

У сучасній науковій літературі приділяється незначна увага питанням комплексного дослідження правозахисної діяльності як самостійно правового явища. Основну увагу автори наукових публікацій, монографічних досліджень зосереджують на характеристиці правової практики, де правозахисна діяльність є складовим елементом правохорони, або на окремих напрямках спеціалізації професійної діяльності юристів – судова, прокурорська, адвокатська діяльність. Необхідно зазначити, що науково-теоретична цінність та значення цих праць, в яких обґрунтовано основні засади розуміння соціального значення правозахисної діяльності, а також виняткової ролі юристів у практичних аспектах реалізації права, створюють міцну основу для подальших досліджень цієї сфери суспільних відносин. Крім того, дослідження таких авторів, як С. С. Алексєєв, В. Д. Бабкін, О. М. Бандурка, К. Г. Волинка, С. Д. Гусарєв, Т. М. Заворотченко, М. І. Козюбра, А. М. Кучук, О. І. Наливайко, Т. І. Пашук, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомиров, О. В. Тюріна присвячені різним аспектам вивчення проблем правозахисної діяльності, вважаються базовими у даному напрямі досліджень.

Одним із важливих, але недостатньо досліджених аспектів у сучасній юридичній науці є розгляд правозахисної діяльності як один із видів соціальної діяльності. Вирішенню поставленого завдання сприятимуть окремі висновки та положення із галузей соціальної філософії та загальної соціології.

За результатами наукових дискусій, активного обговорення питань щодо кількісної та якісної визначеності основних сфер суспільного життя, на думку окремих фахівців, суспільне життя складається з чотирьох основних сфер: матеріально-виробничої, соціальної, політичної, духовної, що знаходяться на одному рівні. Однак для обґрунтування зазначеної точки зору, її автори використали окремі положення марксизму про те, що спосіб виробництва матеріальних благ детермінує соціальний, політичний та духовний процеси життя [1, с. 65].

Необхідно визначити, що однією з найбільш поширених класифікацій у визначенні загальної структури соціальної діяльності є класифікація за критерієм поділу суспільного життя на відповідні сфери (політична, економічна, культурна, правова та ін.). Хоча названий критерій є одним із дискусійних питань, але для подальшої характеристики правозахисної діяльності має принципове значення, зважаючи на те, що нами підтримується позиція щодо існування правової сфери в структурі суспільства.

Таким чином, правозахисна діяльність відбувається в умовах єдиного соціального простору, одночасно відчуючи на собі вплив різних чинників суспільного буття. При активній взаємодії суспільства та правозахисної діяльності, що направлена на забезпечення безпеки особи в сучасних умовах, зберігаються основні властивості, які характеризують цю діяльність як соціальну.

Підтвердженням цієї тези може слугувати позиція С. І. Устича щодо визначення поняття “соціальний”, яке використовується для позначення суспільних явищ [1, с. 77-78].

Поняття “соціальна діяльність” дуже широке за своїм значенням і не так часто трапляється в термінологічному обігу наукових теоретико-правових досліджень. Його розуміння (ознаки, структура, види, механізм реалізації) сприяє визначенню

методологічних засад правознавства, чим пізнанню окремого правового явища. Але в тих випадках, коли йдеться про характеристику конкретного суспільства і доводиться охарактеризувати окремі напрями або сфери його діяльності, цей термін набуває конкретного змісту. Таким чином, завдяки вивченню певних форм людської активності, направленої на задоволення своїх індивідуальних або групових інтересів, за допомогою категорії “соціальна діяльність”, відбувається пізнання сутності соціального життя, суспільства взагалі.

У співвідношенні з поняттям “правозахисна діяльність”, соціальна діяльність є загальним терміном, більш широкий за змістом, який об’єднує в собі всі можливі види діяльності людей, що можна спостерігати в соціальному середовищі. Саме ці різновиди соціальної дії і будуть складати її сукупну структурну характеристику. Необхідно також зазначити і про структуру змісту соціальної діяльності, яка характеризується на різних рівнях як види, підвиди соціальної діяльності, групи окремих соціально-значущих дій та на рівні окремо взятого людського вчинку.

На думку С. Д. Гусарева для соціальної діяльності характерні наступні параметри:

– по-перше, соціальна діяльність може відбуватися лише в суспільстві, в соціальному просторі, який має свої виміри та межі. Тому історія розвитку суспільства – це водночас й історія становлення та розвитку соціальної діяльності. Хоча суспільство і розглядається як складовий елемент природи, його розуміння й сприйняття можливе лише завдяки розумінню діяльності людей, організованих між собою певними зв’язками, а не розумінню проявів сил природи;

– по-друге, соціальна діяльність є формою зовнішнього прояву соціального організму, способом його існування в системі вищого рівня організації – у Природі. Через природні ресурси суспільство може існувати, розвиватися, задовольняючи свої потреби, хоча при цьому відбувається споживання та перетворення самої природи. Погіршення її якісних показників негативно впливає на життєдіяльність суспільства. Окремі природничі параметри (умови) можуть взагалі припинити всяку соціальну діяльність. На цій підставі одним із напрямів соціальної діяльності, обов’язком державних інституцій є збереження та відновлення природи, раціональне використання природних ресурсів;

– по-третє, у здійсненні соціальної діяльності вбачається наявність певного механізму, який теоретично складається з ряду елементів – суб’єктів, їх поведінки, потреб, мети, засобів та методів здійснення. Такий досить традиційний набір складових елементів дозволяє розкрити основні причинні зв’язки, закономірності та тенденції здійснення окремих видів соціальної діяльності, їх єдність, взаємну зумовленість тощо. Крім того, самі складові механізму здійснення соціальної діяльності перебувають у певному зв’язку між собою, тобто внутрішня побудова даного явища має логічну основу. Зрозуміло, що соціальної діяльності „взагалі”, відірваної від реального буття, не існує, а існують окремі форми прояву людської активності, які об’єднуються згаданим узагальнюючим поняттям на підставі існування відповідних соціальних потреб. Таке абстрагування є лише методологічним прийомом наукового пізнання;

– по-четверте, наявність існування окремих форм (видів) соціальної діяльності в залежності від потреб суспільства (його суб’єктів). Тобто йдеться про узгодженість

сукупної структури соціальної діяльності, із структурою людських потреб [2, с. 96-98].

Зважаючи на те, що соціальна діяльність відбувається у різних сферах суспільного життя, в тому числі і у сфері дії права, набуваючи при цьому специфічних ознак, є можливим та необхідним зупинитися на характеристиці форм здійснення правозахисної діяльності.

Своє право на захист людина може реалізувати в різних формах правозахисної діяльності. Так, В. М. Горшенєв під формою захисту права розуміє регламентований правом комплекс особливих процедур, що здійснюються правозастосовчими органами і самою уповноваженою особою в межах правозахисної діяльності, спрямованої на відновлення порушеного права [3, с. 64]. На думку В. В. Бутнева, форма захисту права являє собою комплекс внутрішніх погоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що здійснюються у межах єдиного правового режиму [4, с. 26].

Існує думка, що до основних форм здійснення правозахисної діяльності належать: а) попереджувальна; б) припиняюча (присікальна); в) відновлювальна (поновлення, реставрація порушеного права) [5, с. 194].

Т. М. Заворотченко вважає, що форма захисту прав громадянина характеризується як комплекс особливих правових процедур, здійснюваних правозастосовчими органами і самою уповноваженою особою в рамках правозахисного процесу і спрямованих на відновлення (підтвердження) порушеного (оскарженого) права.

Вибір форми захисту права визначається: характером матеріально-правових вимог, предметом захисту; особливостями і характером компетенції органа, яким може бути розглянута дана вимога; особливостями порядку розгляду заяви, акта, скарги; конкретними юридичними і фактичними умовами, в яких опинилась особа, чие право було порушено, та її реальними можливостями самостійно захистити це право [6, с. 10].

Необхідно звернути увагу на те, що в юридичній науці прийнято класифікувати форми правового захисту. На даний час існують різноманітні форми класифікації. Так, наприклад, С. В. Курильов форми захисту прав класифікує за характером зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами, що є учасниками юридичного конфлікту [7, с. 162].

На думку Д. М. Чечота, до форм правового захисту належать: 1) судова; 2) адміністративна; 3) арбітражна; 4) нотаріальна; 5) за участю та сприянням суспільства [8, с. 53].

М. С. Шакарян вважає, що на рівні законодавства передбачено такі основні форми захисту суб'єктивних прав громадян – судова, за участю громадянського суспільства та адміністративна [9, с. 7-8].

Деяко протилежну позицію з цього приводу відстоює Т. М. Калініна. Згідно з міркуваннями науковця, дослідження форм захисту прав людини надає підстави стверджувати, що вони існують у вигляді комплексу взаємопов'язаних правозахисних галузей, норм та інститутів; підсистем гуманітарного законодавства та правозахисних установ; підсистем гуманітарного інформування, освіти, накопичення, збереження, відтворення і розвитку гуманітарної ідеології [10, с. 27].

На думку Б. Д. Мартиненко, формами правового захисту є судові, парламентські, адміністративні, контрольно-наглядові, адвокатські засоби. За галузевою належністю

можна виділити цивільно-правові, адміністративно-правові, сімейно-правові, цивільно- і кримінально-процесуальні та інші юридичні засоби захисту прав людини. Слід зазначити, що вказані засоби використовуються, як правило, у процедурно-процесуальній формі [11, с. 101-102].

У свою чергу С. О. Халюк виокремлює такі основні форми правового захисту: 1) державний захист; 2) судовий захист (як незалежної гілки влади); 3) недержавний захист (в особі інституту адвокатури та правозахисних організацій); 4) самозахист [12, с. 177-179].

На основі опрацювання юридичної літератури, можна зробити висновок, що формами здійснення правозахисної діяльності є відповідні процедури, що закріплені нормативно-правовими актами, які реалізуються спеціально уповноваженим суб'єктами на професійній основі та направлені на відновлення порушених прав і свобод людини.

Необхідно зазначити, що в залежності від особливостей суб'єкта застосування заходів примусового характеру до правопорушника розрізняють дві основні форми захисту права – юрисдикційну і неюрисдикційну. Юрисдикційна форма захисту прав громадянина поділяється на судову та несудову [13, с. 247]

Для ефективного забезпечення захисту порушених прав і свобод людини використовуються відповідні правові засоби.

На думку Т. М. Заворотченко, засоби правового захисту – це матеріально-правові, процесуальні норми і процедури, які використовуються юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права [6, с. 12].

У судовій формі засобом правового захисту є позов, звернення до Конституційного суду України та судів загальної юрисдикції, а також оскарження в суді дій та рішень органів державного управління і посадових осіб за законодавством України. У несудовій формі захисту прав засобом захисту є звернення громадян до компетентних державних органів. Так, Закон України “Про звернення громадян” (далі – Закон) забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення [14].

Стаття 1 Закону закріплює, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

На підставі викладеного матеріалу можна сказати, що засіб правового захисту – це закріплена законом правова можливість звернення людини до судових або несудових форм захисту, що містять у собі комплекс особливих процедур, здійснюваних уповноваженими державними органами і власне уповноваженою особою, спрямовані на захист та відновлення порушеного права.

Таким чином, правозахисна діяльність – це діяльність суб'єктів права щодо усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, а також діяльність щодо відновлення порушеного права шляхом застосування у необхідних випадках державних примусових заходів.

Аналіз наведених визначень показав, що в охорони і захисту прав різне функціональне призначення. Охорона направлена на попередження порушення прав, вона постійно функціонує. Суть захисту полягає в усуненні перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та законних інтересів. Захист починається вже після порушення права або виникнення припущення про його порушення. Іншими словами, захист починає діяти після того, як охорона не виконала свої функції. Права та законні інтереси охороняються постійно, а захищаються в разі їх порушення.

На нашу думку, розмежовуючи категорії охорони і захисту, не потрібно їх протиставляти. За своїм логічним обсягом охорона і захист перетинаються, тому що при здійсненні будь-якої форми захисту можна знайти елементи охорони, у той же час діяльність суб'єктів правоохорони може здійснюватися з використанням державного примусу, що є важливою характеристикою правозахисної діяльності. Отже, правовими формами здійснення правозахисної діяльності в Україні, на нашу думку, є: 1) локалізаційна (припинення порушень прав людини); 2) ліквідаційна (усунення загроз у правореалізаційному процесі); 3) правовідновлююча (відновлення порушених прав людини); 4) штрафна (притягнення винних до юридичної відповідальності).

Використані джерела:

1. Устич С. І. Системне дослідження суспільства [Текст]: монографія / С. І. Устич; ред. Л. Л. Кириєнко. – Львів: Видавництво “Світ”, 1992. – 136 с.
2. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарєв. – К.: Знання, 2005. – 375 с.
3. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М.: Юрист, 1972. – 258 с.
4. Проблемы защиты субъективных гражданских прав: сб. науч. тр. / Ярославский гос. ун-т им. П. Г. Демидова / В. В. Бутнев (отв. ред.). – Ярославль, 2000. – 108 с.
5. Пашук Т. І. Ефективність юридичних засобів захисту прав людини: загальнотеоретичні проблеми дослідження / Т. І. Пашук // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 1. – С. 191-201.
6. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.02 / Т. М. Заворотченко / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2002. – 19 с.
7. Курылёв С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск / С. В. Курылёв // Труды Иркутского гос. ун-та. – Иркутск, 1957. – Т. XXXII. – Вып. 3. – 193 с.
8. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 112 с.
9. Шакарян М. С. Соотношение судебной формы с другими формами защиты субъективных прав граждан / М. С. Шакарян // Актуальные проблемы защиты субъективных прав граждан и организаций. – М., 1995. – 156 с.
10. Калинина Т. М. Российская и европейская правозащитные системы (соотношение и проблемы согласования): дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. М. Калинина / Н. Новгород, 2002. – 187 с.
11. Мартиненко Б. Д. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина / Б. Д. Мартиненко // Адміністративне право і процес: шляхи вдосконалення законодавства і практики: збірник матеріалів науково-практичної конференції (Київ, 22 грудня 2006 року) / МВС України. КНУВС; ред. О. М. Джужа, В. Н. Дзюба, С. Г. Стеценко, А. О. Галай. – К., 2006. – 357 с.

12. Халюк С. О. Конституційна система захисту прав людини та громадянина в Україні / С. О. Халюк // Конституційна реформа в Україні: досвід, проблеми, перспективи : матеріали круглого столу (25 червня 2013 р.). – К. : ТОВ “НВП “Інтерсервіс”, 2013. – 188 с.
13. Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. – Львів : Світ, 2006. – 280 с.
14. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

Вышковская В. И. Формы осуществления правозащитной деятельности в Украине

В статье охарактеризованы основные формы осуществления правозащитной деятельности в Украине, а также рассмотрены их содержание и особенности. Предложенная авторская классификация форм осуществления правозащитной деятельности в украинском государстве.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина; защита прав человека; формы осуществления правозащитной деятельности.

Vyshkovska V. I. Forms of advocacy in Ukraine.

This paper describes the implementation of the basic forms of human rights activities in Ukraine and examined their contents and features. The author classification forms the implementation of human rights activities in the Ukrainian state.

Keywords: rights and freedoms of man and citizen; protection of human rights; forms of advocacy.

УДК 340.141 (477) (092)

Маньгора Т. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО В ПРАЦЯХ АНДРІЯ ЯКОВЛІВА

Стаття присвячена аналізу звичаєвого права в працях відомого українського громадського і політичного діяча, вченого-правознавця, історика українського права А. І. Яковліва.

Ключові слова: А. І. Яковлів, звичаєве право.

Розвиток звичаєвого права зумовлений суспільно-політичними й культурними потребами людства. Неписане звичаєве право утворилося в результаті неухильного дотримання багатовікових народних звичаїв, які регулювали процеси праці та побуту. Звичаєве право в романо-германській правовій системі функціонувало до появи писаних законів, санкціонованих державою, але його елементи продовжують функціонувати і зараз.

У 20-30-х рр. ХХ ст. після заснування Української академії наук у Києві розпочалося активне вивчення звичаєвого права. У ті роки з'явилися праці вчених “Комісії для виучування звичаєвого права українців”, “Комісії для виучування історії західноруського та вкраїнського права”, “Етнографічної Комісії ВУАН” та вчених української діаспори (А. Яковліва та інших).

Центром досліджень проблеми звичаєвого права поза межами України був Український Вільний Університет у Празі. Вагомий внесок у дослідження звичаєвого